

dr hab. Bernarda Anna Bielenia
Akademia Teatralna w Warszawie
filia w Białymstoku

RECENZJA pracy doktorskiej mgr Sary Celler-Jezierskiej, doktorantki Akademia Sztuk Teatralnych im. St. Wyspiańskiego w Krakowie, filia we Wrocławiu, pt. **“Praca nad rolą aktorską w procesie devising. Teoria, praktyka i nauka metody.”**

Z wielką przyjemnością zapoznałam się z rozprawą doktorską Pani Sary Celler-Jezierskiej. Po raz pierwszy jej aktorską kreację miałam szansę podziwiać w spektaklu „Jezus”, którego premiera odbyła się w Nowym Teatrze w Warszawie 22 czerwca 2019 roku. Jest to wysoko oceniane przedstawienie, a rola Marii Magdaleny przyniosła doktorantce wyróżnienie honorowe na 55. Przeglądzie Teatrów Małych Form KONTRAPUNKT oraz indywidualne wyróżnienie na 26. Ogólnopolskim Konkursie na Wystawienie Polskiej Sztuki Współczesnej. Nie są to oczywiście jedyne nagrody w dorobku doktorantki. Zestawienie wyróżnień przyznanych Pani Sarze Celler-Jezierskiej pozwala nakreślić profil artystki o niezwyklej precyzji warsztatowej. Jej kreacje zostały docenione przez gremia jurorskie i teatralne, co bez wątpienia potwierdza wysoką jakość aktorskiego warsztatu. Na przykład uzasadnienie dla nagrody im. Jacka Woszczerowicza za rolę w spektaklu „Raj. Tutorial”, na 57. Kaliskich Spotkaniach Teatralnych z 2017 roku brzmi: za „subtelnie zdystansowaną, a zarazem intensywną obecność”.

Zgłoszona praca doktorska, napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Elżbiety Czaplńskiej-Mrozek, analizuje dzieło sceniczne – autorstwa Jędrzeja Piaseckiego i Huberta Sulimy w zestawieniu z wcześniejszą pracą przy tworzeniu spektaklu Wojtka Ziemińskiego “W samo południe”. Prezentowane w rozprawie dwa różne w czasie i miejscu momenty realizacji spektakli to zaledwie wycinek bogatej kariery aktorskiej. Studia ukończone w 2012 roku zapoczątkowały artystyczną drogę pełną ambitnych realizacji. W dołączonej dokumentacji, poza nagraniami omawianych spektakli, znalazłam fascynujący przegląd okresu związanego z Teatrem Dramatycznym im. Jerzego Szaniawskiego w Wałbrzychu, gdzie między innymi miała miejsce premiera opisywanego spektaklu - „W samo południe”. Charakterystyczną cechą kariery doktorantki jest także częsta współpraca z innymi scenami.

Siedem sezonów w Wałbrzychu uzupełniają doświadczenia zebrane w teatrach w Kaliszu, Poznaniu, Sosnowcu, Szczecinie oraz Warszawie (TR Warszawa, Nowy Teatr, Komuna Warszawa, Teatr Studio, Teatr Rampa na Targówku) i Bydgoszczy (Teatr Polski). Wymieniam te sceny nieprzypadkowo – praca doktorska w tym kontekście szerzej może odnieść się do tezy sformułowanej we wstępie: „Metoda devised, z którą po raz pierwszy zetknęłam się w 2013 roku, pomogła mi zweryfikować dotychczasowe założenia dotyczące procesu, błędu i ryzyka w kreowaniu roli teatralnej oraz w teatrze w ogóle”. (str. 4-5)

Rozprawa doktorska Pani Sary Celler-Jezińskiej podejmuje temat “systemu pracy teatralnej, zwanej metodą devised, oraz jej wpływu na kreację aktorską jako metody wykorzystywanej w pracy aktorskiej.” W aspekcie osobistego doświadczenia jest to praca nowatorska, zwracająca uwagę na problem praktyczny, a przy tym zahaczająca o teorię i historię tej metody oraz jej zastosowanie w polskich teatrach repertuarowych. Autorka wyraźnie podkreśla w swojej dysertacji nieprzystawalność tej metody do warunków wynikających ze sztywnych reguł dotyczących pracy na scenach instytucjonalnych, ale jednocześnie bardzo precyzyjnie opisuje kolejne etapy prób, które w określonym czasie prowadzą do efektu premierowej prezentacji. Niezwykłą wartością tej metody, według doktorantki, jest demokracja. “Devising dostarcza narzędzi umożliwiających kwestionowanie tradycyjnych ról społeczeństwa, teatru, dramatu, aktora, reżysera oraz widza.” (str. 11) Według mojej opinii refleksja nad zjawiskiem, w którym tradycyjna praca kolektywna współcześnie definiowana jako devising pozwala dostrzec fascynującą ciągłość metodologiczną oraz istotną zmianę w postrzeganiu sprawstwa artystycznego. Z tego względu uważam tę pracę za istotny komentarz.

Przedstawiona dysertacja zawiera przejrzyste skomponowany spis treści, z którego już na wstępie można odczytać autentyczne zaangażowanie autorki. Całości charakter nadaje bardzo osobiste ujęcie problemu, bo nawet tytuły rozdziałów określają tę specyfikę. Krótki wstęp, stanowiący pierwszy rozdział pracy, pozwala zapoznać się z motywacją do napisania pracy oraz przedstawia jej strukturę badawczą. W drugim rozdziale autorka syntetycznie opisuje zagadnienie rozpoczynając od definicji i kontekstu teatru devised. Kolejne jego partie referują tło historyczne, co szczególnie ciekawie wypada w odniesieniu do współczesnego odczytania różnic w metodach Staniewskiego i Meyerholda, opisanych przez Egilla Pálssona. Analiza porównawcza dokonana współcześnie stanowi dobry przykład

jak żywą tkanką jest teatr i jak może się zmieniać wciąż podtrzymując dialog z metodą, która rozpoczęła Wielka Reforma Teatru.

W rozdziale zatytułowanym "Wprowadzenie do teatru devised" autorka przywołuje doświadczenia Jerzego Grotowskiego i Tadeusza Kantora, lecz czyni to raczej w formie wzmianki niż analitycznej refleksji. Czy to wystarczy? Szersze ujęcie wpływu na opisywaną metodę przedstawicieli nurtu teatralnego opartego na pracy zespołowej byłoby według mnie wartością dodaną. Zdaję sobie sprawę, że autorka świadomie ograniczyła ten wątek – podsumowując: „Choć działalność Grotowskiego i Kantora współczesna krytyka często określa mianem pracy metodą devised, ich teatr nie opierał się na czystej zasadzie konsensusu w kolektywie” (str. 25), to jedynie zwięzłe stwierdzenie wydaje się zbyt lakoniczne. Grotowski i Kantor to filary polskich przemian teatralnych, których eksperymenty rezonują z devisingiem poprzez improwizację i pracę grupową. Warto byłoby poddać analizie kluczową różnicę wyraziście reprezentowaną przez Teatr Cricot 2. Metoda Kantora była wysoce autorska i mimo ogromnej roli zespołu, scentralizowana wokół wizji reżysera. Dyskusja o specyfice wpływu procesu aktorskiego reprezentowanego w teatrze Grotowskiego oraz wizualnych eksperymentów Kantora mogłaby ciekawie wzbogacić ten wstęp o szerszy kontekst badawczy.

Rozdział trzeci i czwarty autorka poświęca szczegółowej i osobistej relacji oraz refleksji dotyczącej pracy nad spektaklami "W samo południe" i "I love Chopin". Obie części poprzez sformułowanie: "doświadczenie aktorskie z metodą devised" wyraźnie wskazują, że możemy towarzyszyć procesowi twórczej aktywności autorki tej pracy. Rozdziały skonstruowane są według identycznego porządku: wprowadzenie, etap początkowy pracy nad spektaklem, etap rozwojowy pracy nad spektaklem i etap finalny pracy nad spektaklem. Każdy z opisywanych etapów dyscyplinuje również schematyczny porządek: kontekst, forma, proces i praca aktora/performera. Niezwykle trafnym zamknięciem tych rozdziałów są wywiady przeprowadzone z twórcami odpowiedzialnymi za role reżyserskie i dramaturgiczne. Tu zdecydowanie potwierdzam, że możliwość poznania uzupełnienia oglądanych spektakli – wynikającego ze szczegółowego, pełnego emocji opisu osoby biorącej w nich udział – to fascynujące doświadczenie. Doceniam czytelny i autentyczny charakter wyводу, niepozbawiony przy tym refleksji krytycznej. Autorka pozwala czytelnikowi przyglądać się procesowi realizowanemu według niehierarchicznego

współdziałania, w którym role reżysera, aktora i dramaturga często się zacierają lub przenikają. Mimo identycznych konstrukcji obu rozdziałów opisywane doświadczenia uwzględniają szczególne warunki wynikające z różnic działalności scen Teatru Dramatycznego im. Jerzego Szaniawskiego w Wałbrzychu oraz Teatru Pantomimy im. Henryka Tomaszewskiego we Wrocławiu. Różnice wynikają z warunków lokalowych, ale także ze specyfiki realizowanego tematu, co determinuje proces. O ile temat rocznicowy wyborów z 1989 roku mógł wywołać osobiste refleksje w uczestniczących w przebiegu twórczych poszukiwań, to szczegółowe aspekty wynikające z kontrowersyjnych wątków biograficznych polskiego kompozytora określały inną specyfikę problemu. Realistyczny wymiar zadania polegającego na przeprowadzeniu wywiadu z kandydującymi w tamtym okresie osobami to energia budująca również ważny element twórczy jakim była interakcja z widzami. W przypadku czynności badawczych wokół życiorysu Fryderyka Chopina wiele zależało od specjalistycznej wiedzy i doświadczenia reżysera Jędrzeja Piaskowskiego. Opisanie tych dwóch niezwykle różnych doświadczeń w odniesieniu do metody devisingu jest wartością realizującą kontekst badawczy - przystawalność opisywanej metody do różnych form realizacji pod względem warunków zewnętrznych i wewnętrznych (problemowych). Ten właśnie aspekt stanowi ważną i praktyczną konkluzję.

Istotnym wskazaniem doktorantki jest szczegółowe opisanie momentu obu realizacji w kontekście doświadczenia scenicznego. Spektakl "W samo południe" miał premierę w 2013 roku, co autorka komentuje: "Byłam wówczas tuż po ukończeniu szkoły teatralnej, więc moje doświadczenie sceniczne było jeszcze bardzo ograniczone." Podsumowanie tego procesu jest zapisane w formie podkreślonego tekstu, co jeszcze mocniej zwraca uwagę czytającego. Proces devisingu przeprowadzony przez reżysera - Wojtkę Ziemilską, w tym przypadku został opisany jako "fundament budowania obecności scenicznej oraz działań performatywnych". Aktorka pewnie stwierdza, że tu w pełni wykorzystała materiał z własnego życia, co pozwoliło jej twórczo przekształcać osobiste przeżycia w nowe jakości sceniczne, oraz przeciwstawia to szkolnemu doświadczeniu. "Spotkanie z Wojtkiem Ziemilskim przy pracy nad *W samo południe* pozbawiło mnie tradycyjnych narzędzi służących budowaniu relacji z widzami poprzez postać, ale w zamian wyposażyło mnie w nowe środki wyrazu – autentyczną sceniczną obecność." (str. 44)

Premiera spektaklu "I love Chopin" odbyła się jedenaście lat po pierwszym zetknięciu doktorantki z metodą devisingu. Już na wstępie do rozdziału poświęconemu opisowi procesu twórczego tej realizacji możemy odnotować świadome podejście do tego zadania. Nie wynika to jedynie z faktu dwóch poprzednich realizacji z duetem Piaskowski-Sulima. Przed udziałem we wspomnianym przeze mnie na wstępie spektaklu "Jezus", aktorka wcześniej (w 2017 roku) zagrała w realizowanym na scenie wałbrzyskiego teatru tytule "Raj. Tutorial". Pani Sara Celler-Jeziarska przedstawia jasną deklarację, w której uznaje rolę Danuty Gładkowskiej, na tle innych trzydziestu czterech, za najbardziej wielowymiarową i świadomie wykreowaną, prezentującą spójne połączenie zróżnicowanych form, języków teatralnych i bogactwa treści, mających szansę materializować się na scenie. Świadomość aktorską określa tu jako syntezę działań, przemyślany wybór środków wyrazu z uwzględnieniem kontekstu pracy. Wskazuje przy tym niemałą rolę swoich doświadczeń pedagogicznych. "Pragnę zaznaczyć, że świadomość, która umożliwiła mi analizę własnej pracy, jest ściśle związana z pełnieniem funkcji asystentki przy scenach współczesnych na Wydziale Aktorskim Akademii Sztuk Teatralnych we Wrocławiu – pracę tę rozpoczęłam w 2023 roku. Właśnie wtedy, dziesięć lat po ukończeniu szkoły teatralnej, zaczęłam się poważnie zastanawiać nad metodą, jaką posługuję się jako aktorka." (str. 55)

Klarowny przekaz praca zawdzięcza wnikliwej analizie poszczególnych etapów realizacji, ale także precyzyjnego tłumaczenia świadomie używanych w tym opisie określeń. Czytając możemy otrzymać jasne definicje dla rozumienia różniących się zadań aktora i performerera, ale przede wszystkim szczegółowego zrozumienia metody devisingu. Wskazane z ogromną precyzją wszystkie tropy źródłowe dla obydwu realizacji zostały opisane przez pryzmat osobistej i emocjonalnej refleksji. Intymne wręcz ujęcie towarzyszących opisywanym realizacjom działań określa niepowtarzalny styl tej dysertacji, a charakterystyczna bliskość nie pozbawia tej pracy merytoryczności. Wiele cytatów przywołanych przez autorkę zostało przetłumaczonych specjalnie na potrzeby tej rozprawy. Warto ten fakt docenić, bo opublikowanych w języku polskim informacji o opisywanej metodzie teatralnej jest naprawdę niewiele. Zaskakuje jednak brak wzmianki w bibliografii o pracy Alison Oddey - „Devising Theatre: A Practical and Theoretical Handbook” (Routledge 1994) – podstawowej pozycji teoretycznej i praktycznej o metodzie devised theatre. Inna warta wskazania

publikacja to: "Devised Theatre Dramaturgy. A Practical Handbook" autorstwa Sodji Zupančič Lotker, wykładowczyni związanej z praską Akademią (DAMU).

Spektakle zgłoszone przez doktorantkę zostały opisane według jednakowo sformułowanych kryteriów poznawczych. „W samo południe” oraz „I love Chopin” to dwie znaczące produkcje w dorobku aktorki Sary Celler-Jezierskiej, które różnią się pod względem tematyki, formy artystycznej oraz warunków, w jakich były tworzone. Również zadania aktorskie były tak odmienne, że trudno je ze sobą zestawiać. W „W samo południe” aktorka nie tylko grała na scenie, ale brała również aktywny udział w współpracy dramaturgicznej i procesie zbierania materiałów dokumentalnych. W „I love Chopin” kreowała wyrazistą postać fanatycznej nauczycielki – badaczki. W spektaklu Wojtka Ziemińskiego rola pozwalała na współobecność, towarzyszenie widzowi, prowadzenie go w pewnego rodzaju osobiste doświadczanie czasu wyborów w 1989 roku. Kreacja fikcyjnej postaci Danuty Gładkowskiej otwierała możliwość dla procesu. Stworzona postać przechodzi wewnętrzną przemianę od stereotypowej i banalnej, uwikłanej w kult Chopina fanatyczki do refleksyjnie odnoszącej się do siebie i otoczenia kobiety. „W samo południe” to kolaż dokumentalny, zrealizowany na pograniczu teatru, tańca i sztuk wizualnych. Aktorzy pełnili w nim rolę „dokumentalistów” prowadzących historyczne śledztwo, a scenariusz opierał się także na ich prywatnych wspomnieniach. „I love Chopin” jest hybrydą pantomimy, tańca i teatru dramatycznego i teatru ożywionej formy. To „pocztówkowy” kolaż złożony z wielowątkowo prowadzonej narracji, której ramy wyznacza postać nawiedzanej muzykolożki, a akcja przenosi się w surrealistyczny świat wizji i halucynacji wywołanych uderzeniem w głowę. To co odróżnia te role, to również cele artystyczne. Przywrócenie historycznie osadzonych wspomnień w aspekcie konkretnego miejsca jest innym zadaniem niż fantastyczna przestrzeń cmentarna, która „ożywia” inny wymiar. Pani Sara Celler-Jezierska doskonale rozumie zakres zadań aktorskich, które adekwatnie do roli realizuje. Ta świadomość jest konstruktywnym budulcem jej aktorskiej kariery. Aktorka umie czerpać zarówno z estetyki i konwencji, warunków fizycznych sceny, gdzie jest realizowany spektakl, a także obecności widowni. Wszystkie te cechy zawdzięczając opisywanej metodzie. „Z punktu widzenia pracy aktorskiej metoda devised niewątpliwie poszerza warsztat sceniczny, stymuluje kreatywność, kształtuje elastyczność i otwartość na zmiany, które są nieodłącznym elementem procesów

twórczych. Tego rodzaju praca pogłębia zrozumienie roli, gdyż aktor wykonuje swoją pracę w ścisłej relacji z założeniami świata przedstawionego.”

Przyglądając się drodze zawodowej Pani Sary Celler-Jezierskiej, trudno nie ulec wrażeniu, że mamy do czynienia z artystką, która programowo wymyka się prostym klasyfikacjom. Po ukończonych magisterskich studiach filologicznych (filologia angielska) i aktorskich (specjalności taneczno-ruchowej) przez lata budowała swoją pozycję na solidnych fundamentach zespołowości stając się jedną z najbardziej wyrazistych postaci polskiego teatru współczesnego. Jej zaangażowanie w proces twórczy miało szansę zaistnieć na znacznie szerszym polu niż wyłącznie w wymiarze aktorskim. Przykładem jest udział w spektaklu „Przełamując fale”, gdzie poza wnikliwą pracą nad kreacją roli Bess McNeill artystka podjęła się także tłumaczenia tekstu scenariusza. (premiera miała miejsce 13.10.2012 Teatr im. W. Bogusławskiego w Kaliszu). W dołączonej dokumentacji przedstawiającej dorobek filmowy mogę wskazać wymagające i ciekawe role w takich produkcjach jak „Erotica 2022”, „Doppelgänger. Sobowtór” czy w serialu „Matki pingwinów”. Różnorodność to najlepsze określenie wyborów aktorskich, a przy tym potwierdzająca umiejętności odnalezienia się w różnorodnych poetykach filmowych. Obecnie budowane doświadczenie pedagogiczne stawia nowe wyzwania pozwalając jednocześnie na świadome i odpowiedzialne wybory twórcze.

Po zapoznaniu się z rozprawą doktorską zatytułowaną „Praca nad rolą aktorską w procesie devising. Teoria, praktyka i nauka metody.” oraz dziełem aktorskim, którym są role w spektaklach „W samo południe” i „I love Chopin”, realizowanych z zastosowaniem metody devising, popieram wniosek o nadanie Pani mgr Sarze Celler-Jezierskiej stopnia doktora w dziedzinie sztuki, dyscyplinie sztuki filmowe i teatralne. Według mnie doktorantka spełnia wymogi stawiane w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

